

Carl L.

Entz Géza (1913—1993)

Az egész magyar tudományosságot súlyos veszteség, az erdélyi magyar művészetkutatást pedig valóságos csapás érte, amikor Entz Géza professzor váratlanul végleg eltávozott körünkől. Születésének 80. évfordulóját követő napon, 1993. március 3-án, az egykori munkahelyén tiszteletére rendezett ünneplésre indult volna, amikor összeesett és percek alatt kiszenvedett. Halála, akárcsak élete, hasonló volt a Szabó T. Attiláéhoz, aki hat esztendővel korábban, ugyancsak március 3-án, azonos módon dőlt ki tudományosságunk tartóoszlopai közül. Van ebben valami jelképes figyelmeztetés a nyomukban járók számára. Az elmúlásnak ez a kiváltságos formája mindkét esetben rendkívüli életet és tudóspályát zárt le. Ezek tanulságait elsősorban a tudományok kisebbségi művelőinek érdemes jól megszívlelniök.

E lezárult élet valóságos példája mind a magyar tudományosság oszthatatlanságának, mind pedig az erdélyi magyar kutatás XX. századi sorsának. Az elhunyt tudós formálisan nem számított erdélyinek, mert Budapesten született 1913-ban, és kilenc kolozsvári esztendő kivételével ott is élte le egész életét. Elődeinek származása alapján azonban mindkét ágon hetvenöt százalékig erdélyinek tekintette magát. Szülei csak közvetlenül az első világháború előtt kerültek fel a magyar fővárosba. Esetében az új országhatároknál és az állampolgárságnál erősebbeknek bizonyultak a családi szálak és a hagyományos kötődések. Egész pályája beszédes bizonyossága annak, hogy tudatában Erdélytől távol is ízig-vérig erdélyi maradt, és életműve az itteni magyar tudományosságnak szintén kiemelkedő fejezete. Halála napján is Erdély középkori építészetéről készülő könyvének korrektúráján dolgozott.

Manapság sok szó esik a határokon inneni és túli magyar tudományosság kapcsolatainak helyreállításáról. Entz professzor e kérdést, Kolozsvárról való kényszerű távozása után, tökéletesen megoldotta önmaga és a magyar művészettörténeti kutatás számára. Korszerű szakmai felkészültsége, fölényes anyag- és helyismerete mellett személyi adottságai is különösen alkalmassá tették őt a magyar tudomány egymástól erővel szétválasztott részei közötti összekötő szerepre. Tiszta, igaz ember, melegszívű, hűséges barát, vonzó egyéniség volt, akit az igazi tudós szerény közvetlensége jellemzett. Ennek köszönhető, hogy kortárs barátain kívül nem csupán fiataljainkkal, hanem a szakma román és százsz művelőivel is gyümölcsöző kapcsolatokat tudott létesíteni és évtizedeken át, a legfagyosabb időszakokban is, fenntartani. Elfogulatlansága, módszereinek tisztasága ugyanis vitán felül állt minden illetékes szakember előtt, bármi lett légyen is az illető nemzetisége.

Entz Géza életútja nem a napos oldalon vezetett. A verőfényre nem is törekedett sohasem. A végzett munkájához és eredményeihez illő címekkel sem kényeztették el. Ha az 1983-ban elnyert nemzetközi elismerést jelző Herder-díjtól eltekintünk, már Kharón ladikjában ült, amikor életművét magas állami kitüntetésre érdemesítették. Nem volt szerepe a tudománypolitika alakításában sem. De saját lelkiismeretére és szívére, valamint erdélyi élményeire hallgatva korán felismerte, hogy az anyaország tudományossága felelősséggel tartozik a határokon túli nemzetrészek tudományos életével szemben.

Vallotta és főként gyakorolta, hogy művelődésünk egysége fenntartásának, élő kapcsolatok biztosításának a tudományok világában a közös munka, a feladatok egyeztetése, a kutatók képzésének azonos szinten tartása az egyedüli hatékony módja. Mindezek megvalósításához pedig nem várt felsőbb utasítást, hanem jött Erdélybe, amikor csak tehetett, kapcsolatot tartott mindenkivel, aki a művészetek erdélyi emlékeivel komolyan foglalkozott, önzetlenül segített, és anélkül irányított, hogy vezényelt volna.

Így aztán a természetes fejlődés hozta magával, hogy az a szakmai vezető szerep, amit a Kelemen Lajostól eredeztethető erdélyi magyar művészettörténetben a két háború között Balogh Jolán játszott, a második világháborút követően fokozatosan átszállott most eltávozott tagtársunkra. Balogh Jolánnal való kapcsolatáról maga mondta el Lővei Pálnak adott utolsó interjújában: „Ő nekem nagyon sokban példaképemmé vált — nem is tudott róla, azt hiszem —, őt akartam folytatni.” Szintén maga mondta el, hogy Balogh Jolán monumentális műve az erdélyi reneszánszról adta neki az indítást, hogy megírja az erdélyi építészetnek, illetve művészettörténetnek azt a részét, amely megelőzi a reneszánszt.

Bizonyára Kelemen Lajos varázslatos egyéniségének, a vele való személyes kapcsolat formáló erejének, az Erdélyi Múzeum-Egyesület akkori légkörének is szerepe lehetett abban, hogy e tudós — Balogh Jolánhoz hasonlóan — a térbeli elszakíttóság ellenére mindhalálig hűséges maradt választott erdélyi tematikájához, példájával, tanácsaival távolból is nevelte, irányította a fiatalabb kutatókat.

Amikor a háború hullámai Kolozsvárt is elérték, ő a helyén maradt, tevékenyen kivette részét a zsenge Bolyai Tudományegyetem megszilárdításából, biztosította a művészettörténeti oktatás folyamatosságát. Az ő magvetéséből sarjadt ki a következő fél évszázad erdélyi magyar művészetkutatása és magyar muzeológus gárdája. Az idősebbek közül ma is sokan őrzik emlékezetükben, hogy a fiatal professzor miként hozta létre a háborút követő nyomorúság közepette, szinte csak saját két keze munkájával, az Erdélyi Nemzeti Múzeum régészeti-történeti gyűjteményének új kiállítását, mely mindmáig az utolsó hiteles bemutatása maradt az évszázados erdélyi magyar jelenlét és művelődés tárgyi emlékeinek. Társa volt mindenben erdélyi nemzedéke reményeinek, új tudományos törekvéseinek és keserű csalódásainak. Elévülhetetlen érdemei vannak abban, hogy később a diktatúra sivatagos körülményei között is tovább folyt a magyar művészetkutatás és folyamatossága átmentődhetett az újrakezdés lehetőségeinek megnyílásáig. Pályája — a Balogh Joláné mellett — a nyomukba lépőket is eligazító emlékműve marad minden időkre a magyar tudomány egységének és az igazi tudós rendíthetetlen hűségének.

Entz professzor családi környezetéből hozta magával a tudományok iránti vonzalmát és példás kutatói munkamorálját. Valóságos tudós dinasztíából származott, mely számos kiváló természettudóst adott a magyar tudománynak. Pl. nagyapja, legidősebb Entz Géza, az európai hírnév mikrobiológus, 1875/6-ban rektora volt a kolozsvári egyetemnek, 1879-től 1889-ig pedig szerkesztője az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos-természettudományi Értesítőjének. A természettudós elődök útjáról letért művészettörténész utód is megőrizte azonban természetszeretetét, érdeklődését az állat- és növényvilág iránt. Élete végéig értő szerelmese maradt a természetnek, az erdélyi tájak zord szépségeinek, a havasok embert alakító tiszta világának. Akaratot és kitartást edző barangolásai az erdélyi hegyek ormain, a közös élmények, emlékek elszakíthatatlan érzelmi szálakkal is kötötték e tudóst Erdély földjéhez, lakóihoz, itteni barátaihoz és munkatársaihoz.

Kiemelkedő műveltségét a cisztercita rend fővárosi gimnáziumában alapozták meg. Erre épült rá az Eötvös Kollégium és a Pázmány Egyetem nevelő munkája. Ez utóbbinak bölcsészeti kara e század harmincas éveiben, amikor azt Entz Géza latin—történelem—

művészettörténet szakos tanárjelöltként látogatta, valóságos fénykorát élte. Latinból Moravcsik Gyula, történelemből Domanovszky Sándor, művészettörténelemből Hekler Antal, Pigler Andor, Kapossy János és Kampis Antal nevelte, a középkori okleveles források olvasására és alapos ismeretére pedig Lukcsics Pál tanította meg. Doktorátusát Domanovszkynál szerezte 1937-ben magyar művelődéstörténelemből. Dolgozatát a magyar műgyűjtés történetéről írta. Ekkor tehát a fiatal szakember még nem döntötte el magában, hogy a történelem vagy pedig a művészetek kutatója lesz-e. Ez a kérdés csak 1941-ben, Kolozsvárra kerülése után dőlt el végérvényesen a művészettörténet javára. Erről így vallott Lövei Pálnak: „Elkezdtem kirándulni Kolozsváron, és elképedve láttam, hogy milyen gazdag középkori műemlékanyag maradt meg a környéken. Rövidesen rájöttem, hogy ez az igazi téma... Elkezdtem járni a Kolozsvár-környéki falvakat, kisebb városokat, gyűjtöttem az anyagot ... elég sok cikk keletkezett ebből. Majd az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti és történelmi szakosztályának is tagja lettem, akkor kezdtem írni az Erdélyi Múzeumba, már nem annyira novellisztikus stílusban, hanem a tudományos kutatás alapján.” Kolozsváron előbb az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak az Egyetemi Könyvtár épületében őrzött könyvtárába, majd az Erdélyi Nemzeti Múzeum ugyanottani Levéltárába kapott beosztást. Kelemen Lajos oldalán és a levéltári munka során aztán megtalálta igazi hivatását, kialakította a hajlamainak megfelelő, saját kutatási programját. És ettől fogva törésmentesen egyenes a kutatói pályája élete utolsó napjáig.

A művelődés- és művészettörténet közötti kezdeti bizonytalankodásból eredeztethető tudományos munkásságának sajátos színezete. Szakmája legtöbb művelőjétől eltérően, Entz professzor alaposan képzett, módszeresen dolgozó történetkutató is volt, aki kitűnően ismerte és egységekként szemlélte az elmúlt századokat, levéltárosi éveit pedig másokat messze felülmúló forrásismeretre tett szert. Egész életére szóló érvénnyel megtanulta, hogy a tárgyi emléken kívül az írásos forrásoktól várhatók a leghitelesebb információk a művészettörténet számára is. Idegenkedett a főként stíluskritikai spekulációkra építő korábbi módszertől. Ettől ugyanis — véleménye szerint — különösen a magyarországi építészet történetében nem remélhetők szilárd eredmények. Kutatói felfogására vonatkozóan ismét saját szavait idézhetem: „Bevallom őszintén — és ez bizonyos mértékben talán eretnek felfogás —, én a stíluskritikához elsősorban csak akkor fordulok, ha nincs más lehetőség. A stíluskritika sokkal inkább az ember saját fantáziájára van bízva, és nagyon könnyű elhajolni különböző feltevések felé. A stíluskritika akkor válik teljes értékűvé, ha más alapom nincsen és a stíluskritika az egyetlen fogódzópont. Nagyon sok olyan kérdés van, amelyet nem lehet másképp megválaszolni, ezt elismerem, de én iparkodom a feldolgozásokat úgy elkészíteni, hogy a helyszín- és forrásismeret veszem kiindulási alapul és nem a stíluskritikát.” Ez a kutatói felfogás teszi nagyszabású összefoglalásait éppen úgy, mint részlettanulmányait nélkülözhetetlen alapvetésekké hosszú időre. A magyar művészettörténet az elmúlt félszázadban igen nagy utat tett meg a konkrétság, a pontosság, a bizonyító eljárás szigorú igényessége és a szintetikus látásmód felé. Ennek a módszertani tisztulásnak, az interdiszciplinitásnak, az ásatások, műemléki vizsgálatok, falkutatások és a vonatkozó írásos adatok egyetlen képbe összefoglalásának volt kiemelkedő alakja Entz Géza, viszonylagos magányossága ellenére is.

Amikor 1950 nyarán a Bolyai Egyetem művészettörténeti tanszékéről Budapestre kellett távoznia, már nemcsak azt tudta, hogy az erdélyi romanika és gótika művészetét fogja feldolgozni, hanem hétesztendei tervszerű helyszíni és levéltári gyűjtőmunka eredményeivel is gazdagodva hagyta el a bérces hazát. Terve megvalósításának kedvezett,

hogy Magyarországon a műemlékvédelemben helyezkedett el, és ott dolgozott 1977-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig. Ottani hivatali munkája állandóan bővítette építéstörténeti ismereteit, és lehetővé tette számára, hogy Erdély 1542 előtti építészetének történetét, a magyarországi teljes emléktanyag ismeretében, elsőként illessze be szervesen eredeti fejlődési egységébe és azon keresztül az európai középkori művészet egészébe. Távozása Kolozsvárról nem okozott törést kutatási terveiben, sőt azok kiteljesülését hozta magával. Az erdélyi magyar műemlékvédelem számára pedig egyenesen hasznosnak bizonyult. Az erdélyi (többnyire egyházi) műemlékek fenntartói ugyanis személyén keresztül európai színvonalú műemlékvédelmi központ illetékes szaktanácsaihoz, sőt olykor támogatásához is hozzájuthattak.

Entz professzor szakirodalmi tevékenysége szervesen egymásra épülő két fejezetből áll. Egyikbe a művészettörténet, a másikba a műemlékvédelem kérdéseit tárgyaló dolgozatai és könyvei sorolhatók. Ez alkalommal azonban csak azokra a legfontosabb munkáira hívhatjuk fel a figyelmet megjelenésük időrendjében haladva, amelyeket az erdélyi kutatók még hosszú ideig nem nélkülözhetnek munkájukban, mert adatgazdagságuk és kritikai szellemük biztos kiindulópontul kínálkozik minden további vizsgálódáshoz.

Legkorábbi összefoglalása egy erdélyi tájegység műemlékeiről a *Szolnok-Doboka magyarsága* (Kvár, 1944) című kötetben látott napvilágot *Szolnok-Doboka műemlékei* címmel. Ezzel a témakörrel kapcsolatos *A széki református templom-ról* (Kvár, 1947) Köpeczi Sebestyén Józseffel közösen készített kismonográfiája. *A Farkas utcai templom* építéstörténetét első ízben 1948-ban Kolozsváron, majd 1986-ban Budapesten dolgozta fel. Későbbi összefoglaló munkájához készült alapos előtanulmány *Harina/Herina román-kori temploma* (Bp., 1954), valamint *Művészek és mesterek az erdélyi gótikában* (Kvár, 1957) című dolgozata. Ez utóbbival a 80 éves Kelemen Lajos előtt róttá le tiszteletét. *A gyulafehérvári székesegyház* (Bp., 1958) című nagyszabású monográfiája fényes bizonyossága volt annak, hogy az eltelt idő alatt teljesen felkészült 1943-ban önként vállalt feladatára. Ebben a kötetében már alaposan kimunkált, sajátos módszerrel lépett olvasói elé, és ehhez további tanulmányaiban is ragaszkodott. Ennek legfőbb jellemzői az alapos dokumentáltság, a hiteles írásos források lehető legteljesebb összegyűjtése és mellékelése a feldolgozás megállapításainak alátámasztására. Ez a könyve a középkori Erdély legmonumentálisabb építészeti emlékéhez minden tekintetben méltó irodalmi alkotás, mely mindmáig versenytárs nélkül áll az erdélyi művészettörténetben. Tervszerű kutatómunkájának, folytatásáról tanúskodnak a középkori román fatemplomokról (*Mittelalterliche rumänische Holzkirchen in Siebenbürgen*. Omagiu lui George Oprescu, București, 1961) és az Erdély középkori építészetében kulcsszerepet játszó kerci apátsági építőttelepről (*Le chantier cistercien de Kerc*. Acta Historiae Artium 1963) éppen a nem magyar kutatók érdekében idegen nyelven közzétett tanulmányai.

Ennyi előkészület után jelentette meg alapvető összefoglalását Erdély román kori építészetének történetéről (*Die Baukunst Transsilvaniens im 11–13. Jahrhundert*. Acta Historiae Artium 1968). Az akkori kedvezőtlen politikai és munkaviszonyok között tehát éppen negyedszázad volt szükséges ahhoz, hogy egy olyan céltudatosan dolgozó, rendszeres kutató, mint amilyen Entz Géza volt, 1943-ban fogant nagy tervének legalább első részét, a román kori építészet történetét befejezhesse és közzétehesse. Rögzítenünk kell ezt a tényt ezen a helyen, hogy a későbbi tudománytörténetnek hiteles adata legyen arról, mekkora eltökéltség, erkölcsi és akaraterő, kitartás és hit kellett abban az időben

egy ilyen méretű tudományos feladat megoldásához. De azért is, hogy tudja meg mindenki, mit köszönhet az erdélyi művészetkutatás a most elhunyt tudósak.

Terve első részének megvalósítására tehát emberöltőnyi időt kellett szentelnie. Ilyen szomorú tapasztalat után legtöbb ember kishitően abbahagyta volna fiatal fővel magára vállalt munkáját. Entz professzor esetében azonban a fentebb érzékeltetett elkötelezettségek erősebbeknek bizonyultak a racionális megfontolásoknál, és tovább folytatta budapesti levéltári, valamint erdélyi helyszíni kutatásait a gótikus építészet kérdéseinek tisztázására. Ezt a célt szolgálta az európai és a magyarországi kapcsolatok feltárására szánt *A gótika művészete* (Bp., 1973), majd a *Gótikus építészet Magyarországon* (Bp., 1974) című két könyve és a középkori világi építészet kérdéseit tárgyaló dolgozata a nemesi udvarházakról (*Mitterlalterliche Edelhöfe in Siebenbürgen. Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. München, 1987*). Bár a gótikus építészet története állandóan foglalkoztatta, könyve anyagát elő is készítette, de műemlékvédelmi és főiskolai előadói elfoglaltsága miatt a teljes kidolgozásra sohasem maradt elég ideje, a kézirat befejezése állandóan halasztódott. Erre csak nyugdíjba vonulása (1977) után keríthetett sort. A kéziratot 1991 júniusában zárta le, és jóleső érzéssel állapíthatta meg: „Ötven évbe került, mire a végére jutottam, de mégis sikerült... ha igaz, 1993-ban meg fog jelenni.”

1943 júniusában az Erdélyi Múzeum-Egyesület megbízásából Entz Gézával levéltári kutatásokat végeztünk Csíkszentmártonban. Pünkösöd napján, június 13-án, kirándultunk a közeli Úz völgyét Kászontól elválasztó hegyekbe. Virágba borult, dús havasi kaszálókon és a krisztálytisza vizű Úz patak partján, fenséges természeti környezetben egész idő alatt arról beszélgettünk, hogy nemzedékünknek milyen alapvető feladatokat kellene elvégeznie az erdélyi magyar történetkutatás felvirágoztatásához. E számvetés során körvonalazta első ízben, nyilván Balogh Jolán akkor megjelent reneszánsz-kötetének hatása alatt, azt az erdélyi kutatási programját, melyre ettől fogva egész életét tette fel. Kivételes az olyan emberi élet, melyről bevégeződésekor elmondható, hogy betöltötte földi hivatását. Entz Géza ezzel a tudattal távozhatott körünkből. Tökéletesen lezárt, kerek életművet hagyott reánk, mely a háború utáni magyar Erdély-kutatás egyik legmaradandóbb teljesítménye.

Erdély román kori és gótikus építészetéről készített összefoglalása tagtársunk főművének és példa értékű tudósi magatartás megtestesülésének tekinthető. Az újraéledt Erdélyi Múzeum-Egyesület számára különös elégtétel, hogy az elhunyt tudós ezt az utolsó alkotását, melynek terve egykor tagunkként fogant meg a fiatal kutatóban, megpróbáltatásokkal teli fél évszázad múltán, az átélt zord idők ellenére, ő bocsáthatja a tudományos világ színe elé. Emlékeztessen e mű az ő tudósi pályája és az Erdélyi Múzeum-Egyesület közötti összefüggésekre és arra a fontos szerepre, melyet hűséges munkatársunk a Gróf Mikó Imre Alapítvány kezdeményezésével tudományosságunk újjászervezésében játszott. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Entz Géza professzor emlékezetét legkiválóbb tagjai, között, az erdélyi magyar tudomány nagyjainak sorában, mindenkoron érvényes példaadásként fogja megőrizni.